MINATYURA SAN’ATI VA UNING ME’MORIY OBIDALARNI REKONSTRUKSIYA QILISHDAGI ROLI

Mirzaliyev U.B
GDPI tarix kafedrsi dotsenti, t.f.f.d, (PhD)
Tovashova D
Guliston davlat pedagogika instituti
tarix yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonning tarixiy-me’moriy ob’ektlarini kompleks o‘rganishda minatyura san’ati, muzey fondlari va amaliy san’at namunalarining ilmiy va madaniy-ma’rifiy ahamiyati ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot temuriylar davri minatyura maktabi, xususan Kamoliddin Behzod ijodi va uning davomchilari asarlarida Samarqand, Buxoro, Hirot va boshqa shaharlarning me’moriy obidalari tasvirini aks ettiruvchi manbaviy imkoniyatlarni tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar. minatyura san’ati, muzey fondlari, amaliy san’at, tarixiy-me’moriy ob’ektlar, madaniy meros, Kamoliddin Behzod, temuriylar davri, madaniy rekonstruksiya, O‘zbekiston.

O‘zbekiston hududida qadimdan rivojlangan shahar madaniyati o‘ziga xos me’moriy obidalarning keng tarqalishi bilan ajralib keladi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Shaxrisabz, Toshkent va Termiz kabi shaharlar ko‘p asrlik tarixi davomida o‘nlab madrasa, masjid, maqbara, saroy va karvonsaroy kabi nodir obidalarning vujudga kelishiga zamin yaratdi. Bu ob’ektlarning ilmiy o‘rganilishi, avvalambor, ularning fizik holatini, konstruktiv xususiyatlarini va badiiy yechimlarini tahlil qilishni talab

qiladi. Biroq, ko‘plab tarixiy ob’ektlar bugungi kunda qisman yoki butunlay yo‘qolib ketgan, bezak qatlamlari noto‘g‘ri restavratsiya natijasida buzilgan yoki tabiiy ofatlar tufayli zarar ko‘rgan. Aynan shunday holatlarda minatyura san’ati, muzey fondlari va amaliy san’at namunalari ob’ektlarning dastlabki ko‘rinishini, ichki tuzilishi va bezak tizimini rekonstruksiya qilishda benihoyat muhim manbaaviy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston tarixiy-me’moriy ob’ektlarini kompleks o‘rganishda minatyura san’ati, muzey fondlari va amaliy san’at namunalarining o‘rni va o‘zaro bog’liqligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilar belgilangan: birinchidan, temuriylar minatyura maktabi asarlarida me’moriy obidalarning aks etish xususiyatlarini tahlil qilish; ikkinchidan, O‘zbekiston muzeylari fondlarida saqlanayotgan me’moriy yodgorliklar va ular bilan bog’liq amaliy san’at namunalarini ilmiy aylanishga jalb etish darajasini baholash; uchinchidan, ushbu manbalar asosida ayrim ob’ektlarning rekonstruksiyasiga doir tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, uch turli manba turkumini bir tizimda kompleks tahlil qilish orqali ularning o‘zaro to‘ldiruvchi funksiyasi ilk bor alohida yoritiladi.

Tarixiy-me’moriy ob’ektlarni o‘rganishda minatyura san’atining o‘rni. Temuriylar davri miniatyura maktabi XV-XVI asrlarda Hirot, Samarqand va Buxoro shaharlarida yuksak darajada rivojlangan bo‘lib, uning yetakchi vakili Kamoliddin Behzod hamda uning shogirdlari Mahmud Muzahhib, Shayx-Zoda, Mir Sayyid Ali, Murod Samarqandiy kabi san’atkorlar ijodi nafaqat qo‘lyozma kitoblarni bezashda, balki o‘z davrining me’moriy muhitini qayd etishda ham muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Behzodning “Zafarnoma” va “Buston” qo‘lyozmalari uchun yaratilgan miniatyuralarida Samarqand shahrining ko‘chalari, davlat saroylari, masjidlar, madrasalar va bozor maydonlari tarixiy ob’ektlarning qanday ko‘rinishga ega bo‘lganini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu miniatyuralarda aks etgan me’moriy ob’ektlarning konstruktiv tahlili Shohizinda, Registon va Go‘ri Amir ansambllarining dastlabki ko‘rinishini rekonstruksiya qilish uchun muhim ma’lumot beradi. Miniatyuralarda gumbazlar, peshtoqlar, archa-ayvonlar va bezak naqshlari batafsil tasvirlangan bo‘lib, ular bugungi kunda saqlanib qolgan yoki qisman yo‘qolgan qismlarni aniqlashda beqiyos manba hisoblanadi.

Miniatyura san’atining manbaaviy ahamiyati nafaqat tasviriy hujjat sifatida, balki etnografik ma’lumot beruvchi manba sifatida ham namoyon bo‘ladi. Miniatyuralarda shahar aholisi hayoti, kiyim-kechak, mehnat jarayonlari, diniy marosimlar va bayramlar tasvirlanishi orqali me’moriy ob’ektlarning ijtimoiy muhit bilan bog’liqligi o‘rganiladi. Shu tarzda, miniatyura san’ati ilmiy aylanishda nafaqat

badiiy asar, balki tarixiy-me’moriy rekonstruksiyaning komponenti sifatida e’tirof etilishi zarur.

Xivalik miniatyura maktabi ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, asosan XIX asrda yuksalib, Ichan-qal’a devorlari ichidagi xonlik saroylarida saqlanayotgan qo‘lyozma kitoblarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Tash-Hovli saroyi, Oq masjid, Juma masjid kabi ob’ektlarning bezak tizimi va ichki makon tuzilishi aks ettirilgan miniatyuralar me’moriy ob’ektlarning o‘ziga xos stilistik xususiyatlarini qayd etadi. Muzey fondlarining roli. Muzeylar tarixiy-me’moriy ob’ektlarni o‘rganishda ikki yo‘nalishda muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, ular ko‘chma bo‘lmagan me’moriy yodgorliklarning bezak elementlari, epigrafik yozuvlar, terrakota plitalar va me’moriy detallar saqlanadigan markazga aylanadi. Amir Temuriy muzeyi fondlarida saqlanayotgan XIV-XV asrlarga oid me’moriy terrakota naqshlar, g’ishtin bezaklar va sopol koshinlar Ak-Saroy, Bibi-Xonim masjidi, Go‘ri Amir maqbarasining bezak tizimini qayta tiklashda asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi. Ikkinchidan, muzeylar amaliy san’at namunalarining asosiy saqlovchisi sifatida, me’moriy ob’ektlarning badiiy muhitini tushunish uchun zarur bo‘lgan yordamchi materiallarni jamlaydi. O‘zbekiston Davlat san’at muzeyi fondlaridagi miniatyura kolleksiyasi, shuningdek Samarqand “Go‘ri Amir” maqbarasi muzeyi, Buxoro me’morchilik-badiiy hunarmandlik muzey-qo‘riqxonasi fondlari tarixiy me’moriy obidalarning badiiy-badiiy kontekstini shakllantiradi.

Amaliy san’at namunalarining ahamiyati. Amaliy san’at turlaridan zardo‘zlik, kandakorlik, ganchkorlik, naqqoshlik, koshinkorlik va yog’och o‘ymakorligi namunalari tarixiy-me’moriy ob’ektlarning bevosita badiiy-estetik komponenti bo‘lib hisoblanadi. Bu namunalar, o‘z navbatida, me’moriy makonni tashkil qiluvchi bezak tizimining qonuniyatlarini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Amaliy san’at ustalarining Mahmud Usmonov, Shamsiddin Qamoliddinov, Ortiq Qodirov, Akmal Ikromov singari ustoz-shogird an’anasi davomchilari yaratgan amaliy san’at namunalari ham zamonaviy muzey kolleksiyalarining ajralmas qismiga aylangan.

Yana bir e’tiborga molik jihat - madaniy merosning raqamli reshetkasida miniatyura, muzey eksponati va amaliy san’at namunasini bir-biri bilan bog’laydigan veb-platformalarni yaratish zaruriyati. Bunday platformalar yodgorlikning tipologik xususiyatlarini, geometrik o‘lchamlarini, san’atshunoslik tahlilini va tarixiy manbalarda aks etilishini bir tizimda birlashtirib, tadqiqotchi va tashrif buyuruvchilarga to‘liq ma’lumot beradi. Bu yondashuv nafaqat ob’ektning ilmiy tahlilini chuqurlashtiradi, balki jamoatchilikning madaniy merosga qiziqishini

oshirishga ham xizmat qiladi. Shu bois, ilmiy loyihalar doirasida bunday raqamli platformalarni ishlab chiqish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilanishi zarur.

Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, minatyura san’ati, xususan temuriylar davri miniatyura maktabi asarlari, O‘zbekiston tarixiy-me’moriy ob’ektlarini o‘rganishda tasviriy manba sifatida muhim ahamiyatga ega. Ularda aks etgan me’moriy makon, bezak tizimi va shahar muhiti nafaqat badiiy qimmatga egaligi, balki tarixiy ob’ektlarning rekonstruksiyasini amalga oshirishda ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi. Ikkinchidan, O‘zbekiston muzeylari fondlarida saqlanayotgan me’moriy yodgorliklar va amaliy san’at namunalari tarixiy ob’ektlarni kompleks o‘rganishning zarur komponenti hisoblanadi. Ushbu fondlarni raqamlashtirish, ilmiy nashr etish va xalqaro aylanishga jalb qilish sohadagi ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Uchinchidan, amaliy san’at namunalari me’moriy ob’ektlarning badiiy yechimini shakllantiruvchi asosiy element bo‘lib, ularni alohida ko‘rinishda emas, balki me’moriy muhit bilan birgalikda o‘rganish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu uch manba turkumini bir tizimda kompleks qo‘llash tarixiy-me’moriy ob’ektlarning to‘liq ilmiy rekonstruksiyasini amalga oshirish imkonini beradi. Kelajak tadqiqotlari uchun quyidagi yo‘nalishlar taklif etiladi: birinchidan, O‘zbekiston muzeylari fondlari va jahon muzeylari kolleksiyalarida saqlanayotgan O‘zbekiston me’moriy yodgorliklarining umumlashtirilgan elektron katalogini yaratish; ikkinchidan, miniatyura san’atini kompleks o‘rganishga jalb etish bo‘yicha maxsus ilmiy markazlar tashkil etish; uchinchidan, amaliy san’at ustalarining ustoz-shogird an’analarini madaniy merosni saqlash mexanizmi sifatida qo‘llab-quvvatlash. Bu chora-tadbirlar O‘zbekiston tarixiy-me’moriy merosini kompleks o‘rganish, saqlash va kelajak avlodga yetkazishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimov D. A. O‘zbekiston tarixi. - Toshkent: O‘qituvchi, 2018. - 464 b.
2. Abdullayeva X. S. Temuriylar davri miniatyura san’ati. - Toshkent: Fan, 2019. - 220 b.
3. Mahkamov A. M. Kamoliddin Behzod va uning maktabi. - Toshkent: San’at, 2020. - 196 b.
4. Usmonov Q. Me’moriy yodgorliklarni restavratsiya qilish nazariyasi va amaliyoti. - Samarqand: Zarafshan, 2017. - 248 b.
5. Hakimov K. A. Buxoro me’morchilik-badiiy hunarmandlik muzey-qo‘riqxonasi fondlari katalogi. - Buxoro: Imom Buxoriy, 2019. - 312 b.

6. Asqarov A. A. Amir Temuriy muzeyi eksponatlari bo‘yicha qo‘llanma. - Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2021. - 280 b.